

EUSKERAZKO IZENAK ERDIAROKO IDAZKERAN ***

871'an Araba'ko Larruki bat (II)

Egin dezagun, irakurle, jauzi txiki bat, milla ta eun da ogei urteko jauzia, gure 1991 ontatik, larruki au idatzia izan zan 871'garren urteraiño. Eta jarrai dezagun, garai artako euskaldunen oldozkera artuz, garai artako idazkiak aztertzen. Garai bakoitzak badu ba oldozkera berezia; eta garai ontako oldozkeraz ez bait daiteke garai artako oldozkeran sortutako arazorik ulertu.

Amairu toki-izen damaizkigu aztertzen ari geran larruki zar onek. Bost, aztertuak ditugu "Euskerazaintza"ren azken-zenbakian. Zortzi gelditu zitzaizkigun aztertu gabe. Onako auek ain zuzen:

GAÑÑA	SPIÑO	SALOÑE	LETOÑÑU
ESTABELLU	HELHORRIAGA	LEGIOÑ E	ZESTABE

Ekini deiogun izen oien azterketari atxedun Helhorriaga ortatik asita. Badu larruki onek "H"z idatzitako beste izen bat ere: Ereihehi. Azterketa zeatz baten ondorean, auxe erabaki genduan gure azkeneko idazlanean: Ereihehi orri Ereñegi esaten ziotela IX mendeko euskaldun aiek, izen ortan agertzen zaizkigun "IH" izkiak "Ñ", eta, azkeneko "H"a "G", agoskatzen zituztelako.

Goazen orain larrukiko bigarren atxedun izenera:

BELHORRIAGA. Itz au nola irakurri bear dan jakiteko, gure ikerketa así aurretik, itz ori lumalariak nola idatzi zuan jakin bear dugu aurrena; eta gero, erri-izena dan, ala giza-izena izan daitekean.

Ñola idatzi zuan erdiaroko lumalariak? HELHORRIAGA ala BELHORRIAGA?

"Helhorriaga" irakurri zuan Serrano'k: "...et de Spino abbate Helhorriaga usque S. Romani".

Ubieto Arteta'k ordea, "Belhorriaga" irakurri du: "...et de Spino Belhorriagæ ga usque Sancti Romani".

Ez da erreza esaldi orren itzulpena ere, "abbate" ablatibu-eran egoteak esaldi guztia illuntzen bait du.

Baiña erdiaroan, sarri aski, tokien izenak, eta jendearen ogibide ta egin-kizunen izenak, ablatibue-eraz artuta "indeklinable" edo deklinakaitzak bezala erabili oi ziralako, esaldi osoa onela ulertu bear dala iduritzen zai-gu: "... et de Spino abbatis Belhorriaga (ala Helhorriaga) usque Sancti Romani (ecclesia)". "Belhorriaga (ala Helhorriaga) abataren Arantza'tik Doneerroman'en elizaraiño".

Era ortan bai, Belhorriaga (ala Helhorriaga) giza izena da. Abata baten giza-izena. Baiñan baita eskierki erri edo toki baten izena ere, gure abizenak, abizenak izan aurretik, toki-izen izanak bait dira ia beti. Erri-izenak berriz Araba'n maiz aski.

Saia gaitezen izen bikoitz ortako "H"aren izkutukia agertzeko zerbait egiten.

Euskeraren idazkeran ez da "H" a uste oi dan bezain zarra. Kukulla'ko larrukirik zarrenetan apika bat edo beste aurkituko dituzu. Bi "H" dituzten izenak ematen berriz, 871'ko au duzu aurrenekoa.

Erdiaroko dokumentuak baiño askoz leenago ere, Akitani'n erromateko arri-idatzietan ez da "H" askorik ikusten, laterazko izenetan izan ezik. Ikusten dira euskal usaieko izenetan ere. Baiña izen oiek, "H" daramakiten laterazko izenen antzekoak diranean. Arri aiek lateraz izan bait ziran idatziak.

BELHORRIAGA irakurri du, esan dugunez, Ubieto Arteta'k izen ori. Ta, nik, izen ortako erritxo ura non zegoan ez dakit. Araba'ren iparrean ez-pairik gabe. Ez da erreza bere etimologia ere. Baiñan bere "H"aren arazoak zailtasunik ez du. "H" ori, "L"ren atzean, "LL"ren doiñua emateko erabiltzen bait zuten antziñako idazle aiek.

"Belhorriaga", beraz, BELORRIGA irakurri bear dugu.

Oso izki sorgiña izan zan "H" a lumalari zar aientzat.

— Batzuetan, edergaillu uts bezala erabiltzen zuten, batez ere lateraz "H"z idazten ziran itxura bereko izen arrotzak ezagutzen zituztenean. Edergaillu utsa da, adibidez, Tolosa'ri 1599'an Cuelbis izeneko ikasle ibiltari batek bere mapan sartu zion "H" a.

Garaia artan, Tolosa, Frantzi'ko uriari esaten zitzaion. Gipuzkoa'koari berriz, Toloseta. Cuelbis'ek ordea THOLOSETTA idatzi zigun, "H"z. Izenari, amaieran, bi "TT" ezarri nai zizkion ezkerre, simetriak, kidetasunak, aurreneko "T"ari "H" edergaillua ipintzeko agintzen bait zion. Orregaitik, "H" ura apaingarri utsa besterik ez zalako, ez du bigarren aldiz erabilliko, mapa berean, Oria ibaiari, "Rio TOLOSA" esaten diorean.

— Beste batzuetan, gaur-egungo karta-jokuetan "komodiña" edo "guztitarako gala" bezala erabiltzen zuten Haranburu Altuna'ren aitortenez "Euskal erreboluzioaren sinbolo plastikoa" dan izki baliorik gabeko ori.

Ala, dokumentu zarretako "H" a, batzuetan "Ñ" izango duzu (Urrunha).

Beste batzuetan "LL" (Lhodio), edo, agian, "B" (Aharoa), edo "Y" (Bizcahiensis), edo "K" (Aher) edo "TT" (Ithurri), edo "G" (Aranehi).

Aurkituko dituzu oraindik, "H" a edergaillu dotorea dala uste duten txoriburuak. Bada gure Euzkadi'n "Sant Rhu" izeneko edaritegi bat. Gazteiz'ko Zumarraga'tar Tomas Doatsuaren karrikan ain zuzen. Ta, izen orrek zer esan duan jabeari galde egin genionean.

- "Sant" ni Santos naizelako, —asi zitzaigun esaten.
- Abizena berriz... Ruiz izango duzu seguruaski?
- Bai. Asmatu duzute. Ruiz da nere abizena.
- Ta..., "H" ori zergaitik sartu diozu?
- Politago egiten dualako.

Bide ortatik ibilli zan Enrique Jardiel Poncela ere, "Amor se escribe sin H" eleberria idatzi zuanean.

Belorriga'ren etimologia zer izan daitekean ezin usmatu ere dezaket. itz euskalduna dala bai. Ñaitanaiez izan bear euskalduna, IX mendeko Araba'ren iparrean.

"Bell" aurrizkia daramaten izenak baditugu Euskalerrian. Eta geiago, aurrizkiz "Bel" daramakitenak, antziñako "LL" zarra "L" biurtu bait zaigu. Ta gure "l" antziñako lumalari aiek askotan "E" idazten zutela jakiteak, ez digu etimologigitzarik errezagoa biurtzen. Baiñan, orrela, itz bat bera ditugu, adibidez, "Belloria", "Beloria", "Biloria".

Araba'n bada Biloria bat. Beste bat Ñaparroa'n Lizarra-aldean eta beste bat Errioxa Garaiean. XVI mendea arte euskeraz egin zan lurraldean. Orrek pentsaarazten dit neri, Bitoria, Gazteitz'en beste izena ere, izen euskalduna dala.

Kerexeta'ren ustez, "Bell", "Bel" aurrizkiak, "B" protetiku edo edergarri bat aurreti dutela, gaztelerazko "pastizal" esan nai duan "elo" itza euskaldun ornen dira. "Bill" eta "Bil" berriz, "B" ederegarriaren atzetik, "illa", "illo", gazteleraz "brezo" esaten zaion "illar" itzaren aldakuntzak.

HELHORRIAGA. Serrano'k nai izan zuan bezala, IX mendeko lumalari ark itz ori orrela idatzi ba'zuan, "Elorriaga"ren antzekoa dan itz orri bi "H" nabarmen oiek zergaitik sartu zizkion azaldu bearko dugu lendabizi.

Arazo aski garbiturik utzi dugu, esan-berri dugunaren bitartez. Aurreneko "H" a edergaillu utsa da. Bigarrena berriz, "L", "LL" biurtzeko ezarria.

Orrela, "Helhorriga", ELLORRIGA irakurri bear dugu.

Asko ta asko dira, gaur-egungo portulgaldarren antzera, "LL" adierazi naiez antziñako lumalariak "LH"z eman zizkiguten itzak. Batez ere, XI mendez aurrerakoak, naiz geroago ere maiz aski berdin jarraitu.

"Olha", "Olhazabal", "Olhaoki", "Olhoki", "Olhabarre"... eta anitz geiago, oien antzera.

Esan daiteke "OLA", la beti, "OLHA" idazten zutela.

Gero, XII mendez gero, asia bait zan erromantzea sortzen, itz oiek oso maiz "LL"z idatziko dizkigute: "011a", "011azabal", "011aoki", "011oki", "011aran", "011abarre", "011auri".

Eta izen oiek danak, orrelaxe dira danak, gaur egun bertan agoskatuak: "LL"z, eta ez "L"z.

Ziur uste bait dut nik antziñako euskaldun aiek guk baiño geiago era-biltzen zituztela "LL", "Y" eta "Ñ" izki goxoak. Eta baita, seguruaski "TT" eta "DA" ere.

Bada noski ELLORRIA edo HELHORRIGA ura non zegoan esaten asteko garaia.

Bada Araba'n Elorriaga bat, Gazteizen albo-alboan. Itzalik aski izanda-ko erria, Antziña an biltzen bait ziran Araba'ko aitorren semeak, jende xumea egoaldexeago dagoan Lasarte'n biltzen zan bitartean. Aitorren seme aiek, nekazaritza-lurren jabeak besterik ez ziran; eta, jende xume ura berriz, nekazaritza-lur aietako maiztarrak. Eta, billera aietako gala, nekazari-ekonomiari zegokiona izan oi zan.

"Elorri" aurreizki daramaten toki izenak asko dira Araba'n: "Elorri", Zua-zo-Gazteiz'ko alor bat. "Ellorbidegana", Ariñez'en alor bat. "Elorrikoa", Foronda'n. "Ellorarana", Ullibarri-011eros'en...

Gaurko Elorriaga ordea, Okoizta'tik urrutiegi dagoala derizkiot Larruki ontako Helhorriga izateko. Toki izen bat izateketoan iparraldeago, Zuya-aldean zegoan tokiren bat izango zan.

Ala ta guztiz, gaurko Elorriaga'k naiz Helhorriga zar ura non zegoan jakiteko bailo ez ba'digu ere, balio digu "H" a nola erabiltzen zan, eta izen euskaldunek nolako aldakuntzak izan dituzten jakiteko:

"Elhorriaga" agertzen zaigu 1025'ean, bere aurreneko "H" a edergaillu utsa besterik ez zala adierazi nal ba'ligu bezala. Bereala, "Hollarraga", "L" eta bere atzeko "H" a, "LL" agoskatu bear ditugula jakiñerazteko. "Helorriaga" 1333'an, eta Helorriaga 1550'ean, "H" edergailluarekin oste-ra. "Lorriaga" 1647'an eta "Lorriaga" berriro 1794'ean. "Elorriaga" ren "El" ori gaztelerazko "el" artikulua edo mugizkia zala uste izan bait zuten gaztelerazko gramatika ikasia zuten lumalari aiek.

Ori dana larruki ontan, "Helhorriga-Belhorriga" abata baten abizena ez ba'zan! "Helhorriga", ala "Belhorriga", abataren Arantza'tik Erroman Donearen elizaraiño esaten bait digu larrukiak.

Ori orrela ba'da, Arantza ura zer izan zitekean aztertzen asi bearko dugu.

Baiñan aurretik esan nal nuke beste gauzatxo bat:

"De Spino abbate" irakurri zuan Serrano'k, "Spino abbate". "Espino albar" gazteleraz, "Spina alba" lateraz, euskeraz Elorria dira. Oartu zera noski zer adierazi nai dedan: "De **spína alba** Helhorriaga idatzi naiez, ez ote zuan oartzeke "de **spino abbate**" idatzi? Orrela izatekotan, Elorriaga'ren etimologia eman nai izan zigun lateraz.

Ez dut uste. Gaiñera "de Spino de abbate" irakurri bait du Ubieto Arte-ta'k.

SPÍÑO, Araba'n, oso toki-izen ugaria dala diosku Enciclopedia General del País Vasco" k. Ain ugaria ere!!!

Ugaritasun orrek kezkatzen nau ni. Ez ote da Espino ori euskal izen baten itzulpena. Ez ote da Arantzadi, Arantzeta, Arantzatsu, Arantzai, Arantzate, Arantzegi, Arantzo, Arantzola edo orrelako zerbait, gaztelerara biurtuta?

Are geiago, ez ote da itxura galdu duan izen euskaldun bat?

Gure "Z" zitzukoia erderara maiz "S" aldaturik sartu izan dala badakigu. "Espitarte", izeneko larre bat ezagutzen dut nik Araba'ko Gereñu'n. Orrela esaten diote gaur, eta orrela esaten zion 1712'ko dokumentu batek. "Ezpizkoeta", 1335'ean zaldun napar baten abizena zan, eta Ezpitia berriz, Zuberoako abizena, Kerexeta'k dionez.

"Ezpil", "ezpela"ren aldakuntza da. Gaztelera, "boj". "Ezpel" ortatik sortuak dira beraz toki-izen eta abizen oiek danak.

"Spino"tik "ezpel" eta "ezki" oso urruti daudela, eta bi itz oiek "Spino"rekin alkartu naiean ibiltzea, katuari bosgarren anka billatu naiean ibiltzea dala? Bai, agian, baiña larruki zarretan katuari bosgarren anka billatzen saiatuko ez ba'ziña, katurik gabe geldituko ziñake.

Ñik badakit XI mendean Araba'ren ipar euskaldunean ez zezaiokeala toki bati iñork ulertzen ez zuan laterazko izen bat ipiñi. Beraz, larrukian esaten digun lez toki arren izena SPIÑO ba'zan, nai ta naiez saiatu bear-ko gera ba "katu" orri bosgarren anka billatzen. Bestela katurik gabe geldituko gera.

Baiñan katua or daga! "De SPIÑO abbate Helhorriaga".

Ñik ez dakit ziur, IX mendeko "Spino" ura zer izan zan. Bildur aundiz ausartu naiz, "ezpino", (eta "ezpi-no" ori "ezki-no) izan zitekeala esatera.

"Espí" edo "Ezpi" zer izan daitekean asmatzean dago koxka".

Ori asmatzen ba'duzu, irakurle, argiturik utziko diguzu Euskalerriko ainbeste "Espino"en izkutukia.

GAÑÑA. Gaur egun Estibaliz'tik urbil dagaon Gauna ote da? Garonna esaten zaio erri orri 1025'ean, Kukulla'ko Donemillian'en burnibarren larrukian. Bi "ÑÑ" oiek "Ñ" esaten ziralako, Garoña irakurri bear dugu Garonna ori. Orain Burgos'en probintzikoia dan, nuklear-oladun errixkaren izen bera da: Garoña. Garona, Akitani'ko ibai audiaren izena ere bada, eta Gaunas, Las Gaunas", Logroño'ko auzo batena.

Estibaliz-aldeko Gauna'ri, Gaona ere esaten zaio 1684'ean. Eta abizen ori, Gaona, bazan Araba'n 1487'an.

Bi mende leenago ordea, 1257'an, gaur bezalaxe Gauna esaten zaio dokumentu batean.

Itz oiek danak —Gaona, Garona, Garoña, Gauna, Gaunans— itz bat bera dira, eta bere erarik zarrena GAROÑA dala esango nuke nik.

"OÑA" atzizkia, (Arrona=Arritsua), ugaritasuna adierazten duan atzizkia da.

Zer ote da "GARO"? Garoa? Baiñan orrela ba'litz etimologi orrek Garona ibaiarentzat ez liguke balioko, ibaietan ez bait da garorik jaiotzen.

LEGIOÑE. "De Legionē venerunt ibi": "Leon'dik etorri ziran ara". "Legio", orain León esaten zaion uri españiarra da. "Legio VII Geminis Pia Felix" izan zuan bere jatorrizko izena. 77'garren urtean, Rin ibaieko borroka-lekutik itzulita, lejo orrek bere egoitza, gaurko León dagoan tokian ezarri zualako gelditu ornen zitzaion toki ari Legio deitura.

Lejoak zer ziran badakizu: Erroma'ren gudarozteko taldeak. 4.000'tik 6.000'ra gudari izaten zituan bakoitzak. "Geminis" itzak "bizkia" esan nai du. "Pius", "Pia", jainkoenganako, aberriaganako eta sendikoenganako

eraspentsua ta maitekorra zanari esan oi zioten. Felix, "zoriontsu" dala ez da noski esan bearrik izango.

Leon'go Jaurerriari ere "Regnum Legionis" deituko zaio beti laterazko dokumentuetan.

LETOÑÑU, esan dugu bi "ÑÑ" oiek "Ñ" dirala. Orregaitik Letoñu dugu erri aren izena.

Bañan errixka orren egiazko izena LETOÑO zala esango nuke nik, "O" errez biurtzen bait da "U", batez ere Bizkai'ko agoskeran.

"Ñ" zar orren ordez "Ñ" erabilliz, LETOÑA agertzen zaigu 1257'ko larruki baten. Gaur berriz LETOÑA esan oi zaio.

Araba'n Zigoiti deritzan aranean dago. Ez Gazteiz'tik urruti. XVIII menderen azkenean Euskalduna zan, Zigoiti guztia bezala, orduango dokumentu batek adierazten digun lez. Baiñan Luis Luziano Bonaparte Printzipeak, euskal-lurretik at ipiñi zuan 1863'an.

STABELLU, "in villa Stabellu". "O" "U" biurtuta, oraingo Estabillo da Stabellu ori, Trebiño konterriko ego-mugaren alboan dagoan Araba'ko erri koxkorra.

XVI menderako galdua ornen zuan Estabillo'k euskera, baiñan eskierki euskeraz egiten zuan IX'ean, eta baita askoz geroago ere.

Beraz, larruki au IX'ean idatzi zalako, eta orduan ez gaztelerarik ez erromantzerik ez zalako, eta jendeak emen sekulan lateraz itzegin ez zualako, euskalduna izan bear du naitanaiez izen orrek; naiz, agian, late rara itzulirik egon.

Estabillo abizen euskalduna dala dio Kerexeta'k.

Lopez Mendizabal'dar Isaka'k eta Kerexeta'tar Jaime'k nai duten bezala, "EZTA" gaztelerazko "abeto" ba'litz, "BILL" ugaritasun atzizkia eta "O" atzizki toki-adierazlea diralako, Eztabaillo "Abeta" izango litzake.

"ARTE"tik edo "ESI"tik etorri daitekeala uste izatea, ura iturri urrutitxoe-tatik artu nai izatea dala iduritzen zait.

ZESTAFE. 1257'an "Cestafe". Eta 1087'an "Cestave". Azkeneko au da noski bere egiazko izena, naiz gaur jendeak Zestafe esan.

Gorbeia-pean dago, Zigoiti'n, Subialde errekatxoaren eskubian. Ubidea dauka iparrean eta larruki ontako gunea dan Akosta sarkaldean.

Zestafe'ren itxurako erri-izenik eta abizenik aski badugu Euzkadi-zear: Zestape, Zestai, Zestona, Zestata, Zestao (Naparro'an), Sestao, Zesma, eta agian Sesma naparra.

Etimologia? Ez naiz nererik ematera ausartzen. Ikus, Lopez Mendizabal'ek ematen diguna: "Z" edergaillua, + "ira" ren aldaketak diran "era", "erta", "esta", + "be" edo "pe" atzizkia. Ortaz Zestabe, "irabe", edo "garape" izango litzake. Ots, "iradi edo garadi baten azpian dagoan erria". Cestona berriz, "z" + "esta" + "ona", "Ira askoko tokia". Eta Zestao edo Sestao, "z" ala "s" + "esta" + "o" "iratoki".

Mitxelena'k, beti zailtasun orotik igesi, ez ditu izen oiek aipatu ere egiten, Sestao izan ezik. Eta ori ere, Caro Baroja españiar sutsuak Sestao laterazko "Sextano" izan daitekeala diola esateko bakarrik.

Larrukiko done-izenak eta giza-izenak aztertzeke gelditu zaizkigu. Luze goaz ordeata, beste egun baterako utzi bearko dugu eginkizun ori.

Latiegi'tar Bixente